

Marek Olędzki

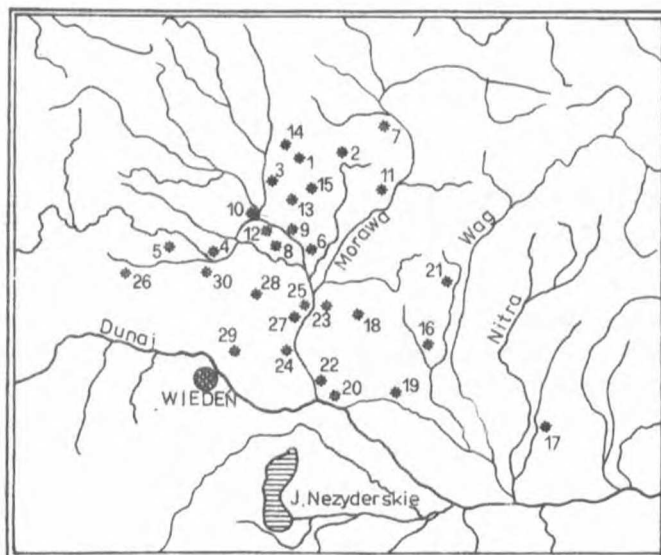
NADDUNAJSKA GRUPA KULTURY PRZEWORSKIEJ
W ŚWIETLE ANALIZY MATERIAŁÓW ARCHEOLOGICZNYCH*

Wśród materiałów markomańsko-kwadzkiego kręgu kulturowego, datowanych na II w. n.e., można wyróżnić pewną liczącą się część, która w sposób nie budzący wątpliwości daje się powiązać z kulturą przeworską. Wzmiankowany fakt został już wcześniej dostrzeżony w literaturze przedmiotu, gdzie też starano się dokonać jego interpretacji. W efekcie wskazywano na rolę rozmaitych czynników, głównie związków kulturowych i gospodarczych, bardzo słabo natomiast akcentowano możliwość napływu nad środkowy Dunaj grup ludzkich wywodzących się z obszaru kultury przeworskiej¹. Zasygnalizowana obecnie kwestia jest częścią składową zadań, jakie stawia przed sobą niniejsze opracowanie. W głównym zrębie polegają one na ustaleniu zakresu (czaso-przestrzennego) oraz znaczenia i rodzaju obecności kultury przeworskiej w markomańsko-kwadzkim kręgu kulturowym. Potrzebnych do tego celu danych dostarczają publikacje przede wszystkim autorów czeskich i słowackich², z których na szczególną uwagę zasługują opracowania J. Tejrál, prezentującego własną – moim zdaniem kontrowersyjną – interpretację kulturowo-chronologiczną interesujących nas materiałów.

* Niniejsze opracowanie stanowi pierwszą część monografii poświęconej naddunajskiej grupie kultury przeworskiej, druga część, pt. *Naddunajska grupa kultury przeworskiej w świetle analizy źródeł pisanych*, została opublikowana w „Przeglądzie Archeologicznym” 1993, t. 41, s. 65–73.

¹ J. Tejrál, *K interpretaci severovýchodných prvků v hmotné kultuře moravské oblasti na sklonku starší doby římské*, „Památky Archeologické” 1970, t. 61, s. 211–212; tenże, *Příspěvek k datování moravských hrobových nálezů na sklonku starší a z počátku mladší doby římské*, „Slovenská Archeológia” 1971, t. 19, s. 41; tenże, *Mähren und die Markomannenkriege*, „Slovenská Archeológia” 1983, t. 31, s. 101; K. Godłowski, *Północni barbarzyńcy i wojny markomańskie w świetle archeologii*, „Scripta Archaeologica” 1982, t. 2, s. 60; tenże, *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*, Wrocław 1985, s. 85.

² T. Kolník, *Pohrebisko v Bešeňove*, „Slovenská Archeológia” 1961, t. 9, s. 219–300; tenże, *Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei*, Bratislava 1980; Tejrál, *K interpretaci...*, s. 181–215; tenże, *Příspěvek...*, s. 27–93; tenże, *Mähren...*, s. 85–120; I. Peškař, *Fibeln aus römischen Kaiserzeit in Mähren*, Praha 1972; w pracach tych cytowana jest starsza literatura.

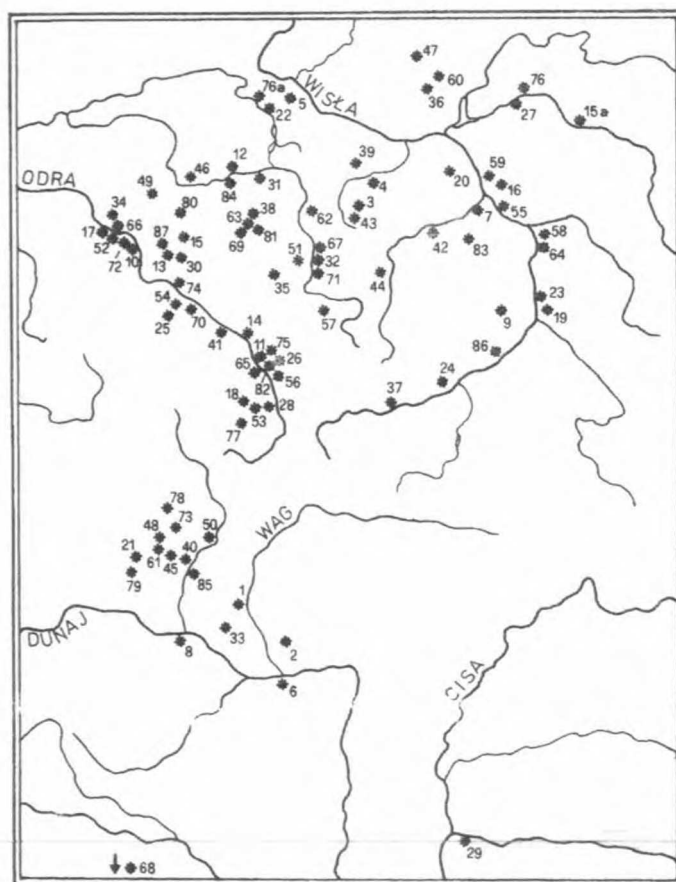

Rys. 1. Stanowiska z materiałami kultury przeworskiej na obszarze markomańsko-kwadzkiego kręgu kulturowego (numery stanowisk odpowiadają numeracji katalogowej)

Geografię znalezisk przeworskich nad Dunajem przedstawia zamieszczona mapa (rys. 1). Wynika z niej, iż większość punktów (tj. zespołów i znalezisk luźnych) zarejestrowano na terytorium markomańskim³, podczas gdy na kwadzkiem jest ich znacznie mniej (o około 70 do 80%). Za linię rozgraniczającą oba plemiona badacze przyjmują, na ogół zgodnie, pasmo tzw. Małych Karpat tworzących wododział między dorzeczem Wagu a Morawy⁴. Przedmioty charakterystyczne dla kultury przeworskiej dają się zaklasyfikować do znalezisk różnych kategorii (Katalog; rys. 2). Większość przedmiotów pozyskano z cmentarzysk i pojedynczo występujących pochówków, ale

³ Ze względów oczywistych (wynikających choćby z zakresu tematycznego i chronologicznego pracy) pominięto z niniejszych rozważań drugie skupisko osadnictwa markomańskiego, zlokalizowane w centrum Kotliny Czeskiej. Skupisko to, bardzo prężne w czasach Marboda, w późniejszym okresie wyraźnie podupada na rzecz formującego się nowego centrum osadnictwa Markomanów, położonego nad Dyją, Morawą i środkowym Dunajem. Literatura do tego zagadnienia patrz przyp. 4.

⁴ H. W. Böhme, *Archäologische Zeugnisse zur Geschichte der Markomannenkriege (166–180 n.Chr.)*, „Jahrbuch des Römisch – Germanischen Zentralmuseums Mainz” 1975, t. 22, s. 182–190; J. Wielowiejski, *Tło historyczne wojen markomańskich oraz niektóre aspekty ich wpływu na kontakty Rzymian z ludami zadunajskimi*, „Scripta Archaeologica” 1982, t. 2, mapa 1; Tejral, *Mächren...*, s. 98, rys. 12.

Rys. 3. Mapa rozprzestrzenienia fibul grupy A.V s. 8 (z wyłączeniem typu A.129) na terytorium kultury przeworskiej i nad środkowym Dunajem

Lista stanowisk: 1 – Abrahám, okr. Galanta, Słowacja, 2 – Bešeňov, okr. Nové Zámky, Słowacja, 3 – Biała, woj. Łódź, 4 – Bielawy, okr. Skierniewice, 5 – Bodzanowo, woj. Włocławek, 6 – Brigetio (dziś Szóny) Węgry, 7 – Brzeźce, woj. Radom, 8 – Carnuntum (dziś Deutsch-Altenburg) Austria, 9 – Chmielów Piskowy, woj. Kielce, 10 – Chobienia, woj. Legnica, 11 – Chorula, woj. Opole, 12 – Ciążeń, woj. Konin, 13 – Dębica, woj. Wrocław, 14 – Dobrzeń, woj. Opole, 15 – Domaradzice, woj. Leszno, 15a – Drohiczyń, woj. Białystok, 16 – Garwolin, woj. Siedlce, 17 – Głogów, woj. Legnica, 18 – Głubczyce, woj. Opole, 19 – Gościeradów, woj. Tarnobrzeg, 20 – Grodzisk Mazowiecki – Kałęczyn, woj. Warszawa, 21 – Hevlin, okr. Znojmo, Czechy, 22 – Inowrocław – Szymborsze, woj. Bydgoszcz, 23 – Jakubowice, woj. Tarnobrzeg, 24 – Jakuszowice, woj. Kielce, 25 – Jordanów, woj. Wrocław, 26 – Kalinów, woj. Opole, 27 – Kamieńczyk, woj. Ostrołęka, 28 – Kietrz, woj. Opole, 29 – Kiszombor, kom. Makó, Węgry, 30 – Komorówko, woj. Wrocław, 31 – Konin, 32 – Konopnica, woj. Sieradz, 33 – Kostolná, okr. Galanta, Słowacja, 34 – Kotla, woj. Legnica, 35 – Krajanka, woj. Kalisz, 36 – Kraszewo, woj. Ciechanów, 37 – Kryspinów, woj. Kraków, 38 – Kurza, woj. Kalisz, 39 – Kutno, woj. Płock, 40 – Ladná, okr. Břeclav, Czechy, 41 – Lewin Brzeski, woj. Opole, 42 – Łęgonice, woj. Radom, 43 – Łódź – Marysin, 44 – Mierzyn, woj. Piotrków Trybunalski, 45 – Mikulov, okr. Břeclav, Czechy, 46 – Młodzikowo, woj. Poznań, 47 – Modla, woj. Ciechanów, 48 – Mušov, okr. Břeclav, Czechy, 49 – Naclaw, woj. Leszno, 50 – Nedakonice, okr. Uherské Hradiště, Czechy, 51 – Niechmirów – Mała Wieś, woj. Sieradz, 52 – Nosocice, woj. Legnica, 53 – Nowa Cerekiew, woj. Opole, 54 – Nowa Wieś, woj. Wrocław, 55 – Oblin, woj. Siedlce, 56 – Obrowiec, woj. Opole, 57 – Opatów, woj. Częstochowa, 58 – Opoka, woj. Lublin, 59 – Osieck, woj. Siedlce, 60 – Pajewo Szewlice, woj. Ciechanów, 61 – Pavlov, okr. Břeclav, Czechy, 62 – Piotrow, woj. Sieradz, 63 – Piwonice, woj. Kalisz, 64 – Puławy – Włostowice, 65 – Rogów, woj. Opole, 66 – Serby, woj. Legnica, 67 – Siemiechów, woj. Sieradz, 68 – Siscia (dziś Sisak) Chorwacja (poza zasięgiem mapy), 69 – Sławin, woj. Kalisz, 70 – Sobocisko, woj. Wrocław, 71 – Stobin, woj. Sieradz, 72 – Szymocin, woj. Legnica, 73 – Šitbořice, okr. Břeclav, Czechy, 74 – Świniary, woj. Wrocław, 75 – Tarnów, woj. Opole, 76 – Tuchlin, woj. Ostrołęka, 76a – Tuczo, woj. Bydgoszcz, 77 – Vavrowice, okr. Opava, Czechy, 78 – Velatice, okr. Brno – venkov, Czechy, 79 – Wulzeshofen, Bez. Laa a.d. Thaya, Austria, 80 – Wymysłowo, woj. Leszno, 81 – Zadowice, woj. Kalisz, 82 – Zakrzów, woj. Opole, 83 – Zameczek, woj. Radom, 84 – Zapowiednia, woj. Konin, 85 – Závod, okr. Senica, Czechy, 86 – Zawada, woj. Tarnobrzeg, 87 – Zubrza, woj. Leszno

pewną ich ilość odkryto także w osadach (patrz Katalog). Jeśli omawiane materiały wchodziły w skład inwentarzy grobowych, to nie na zasadzie „przymieszki” czy komponentu, ale kompletnego wyposażenia o stylistycznie jednorodnych cechach. Należy przy tym pamiętać, że na dużych, wielofazowych obiektach sepulkralnych – jak Velatice, Šitbořice, Mikulov – pochówki o przeworskim charakterze wyposażenia nie stanowiły większości; jest to zresztą zrozumiałe i tłumaczy się tym, że przeworski horyzont czasowy był tylko epizodem na tle długiego okresu trwania tych cmentarzysk, np. chronologia obiektu w Šitbořicach rozciągała się od fazy B₂ po schyłek późnego okresu rzymskiego, jeszcze dłużej użytkowano nekropole w Mikulovie i Velaticach, bo niemal przez cały okres rzymski. Jednocześnie warto przytoczyć opinię K. Godłowskiego⁵, iż niektóre typy zabytków przeworskich (przede wszystkim w rozwiniętej fazie B₂) występują tak licznie na obszarach południowych (tj. w strefie środkowego Dunaju), że w obrębie pewnych kategorii przedmiotów przeważają zdecydowanie nad innymi, miejscowymi formami. Jako przykład mogą służyć żelazne zapinki grupy V z grzebykiem na główce, które wystąpiły na południu w liczbie aż 24 egzemplarzy (rys. 2c, d; rys. 3). Wykaz wszystkich form przeworskich w markomańsko-kwadzkiej kręgu kulturowym znajduje się w katalogu, tu wymienimy tylko te z nich, które trafiają się najczęściej (rys. 2). Oprócz wzmiankowanych fibul z grzebykiem na główce, występują także okazy kapturkowe typów: A.38–39, A.41 (rys. 2l), a zwłaszcza A.43 (rys. 2k; rys. 5); trąbkowate typu A.78 (żelazne inkrustowane srebrnym drucikiem – rys. 2b)⁶, oraz zapinki żelazne należące do grupy V s. 10 (rys. 2j). Z metalowych części pasa trzeba wymienić licznie rejestrowane okucia zakończone płaską okrągłą tarczką – typ II (rys. 2h) wg K. Raddatza⁷, jak również różnego rodzaju sprzączki o stylistyce przeworskiej: jednodzielne o półkolistej i owalnej ramie oraz wielodzielne o ramie prostokątnej (rys. 2i), a w tej grupie okaz z widełkowatym kolcem pochodzący z Kostolnej (rys. 2a)⁸. Wśród innych zabytków na odnotowanie

⁵ Godłowski, *Północni barbarzyńcy...*, s. 59–60.

⁶ Odmienne niż Tejral, *K interpretaci...*, s. 190 uważam, iż wszystkie żelazne zapinki typu A.78, w tym zwłaszcza inkrustowane srebrem, są proveniencji przeworskiej. Świadczy o tym ogromna przewaga ilościowa tych form odkrytych na macierzystym obszarze kultury przeworskiej oraz to, że na jej terytorium trafiają się bardzo wczesne okazy, bo datowane już na podfazę B_{2a}; por. np. J. Okulicz, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego na „Łysej Górze” i „Zwierzyńcu” w Gródkach w województwie ciechanowskim*, „Rocznik Olsztyński” 1983, t. 14/15, s. 166. W niniejszym artykule stosowany jest wyłącznie podział typologiczny zapinek wg: O. Almgren, *Studien über nordeuropäische Fibelformen*, Leipzig 1923, passim.

⁷ K. Raddatz, *Der Thorsberger Moorfund. Gürtelteile und Körperschmuck*, „Offa-Bücher” 1957, t. 13, s. 88–93.

⁸ Nomenklatura i datowanie sprzączek wg: R. Madyda, *Sprzączki i okucia pasa na ziemiach polskich w okresie rzymskim*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne” 1977, t. 4, s. 351–412; R. Madyda-Legutko, *Próba rekonstrukcji pasów z metalowymi częściami*

zasługują często spotykane ostrogi grup II i III (rys. 2e) wg K. Godłowskiego⁹. Ceramikę naczyniową najobficiej reprezentują niewielkie czarki z wklęsłym dnem typu VI/2 (rys. 2p, r) wg T. Liany¹⁰, a z form o dużych rozmiarach popielnice należące do grup II (dwustożkowe) i V (esowate) wg tejże autorki.

Powyższy przegląd typów stanowi wystarczającą podstawę do określenia ram czasowych horyzontu przeworskiego w markomańsko-kwadzkim kręgu kulturowym. Obok relatywnie mniej czułych chronologicznie form (np. wszystkich wymienionych naczyń, końcówek pasa typu JI i ostróg należących do grupy III), które w równym stopniu wskazują na rozwiniętą fazę B₂ co i młodszą od niej fazę B₂/C₁, pozostałe zabytki dają się podzielić na dwa, nierówne pod względem liczby okazów, zbiory. Pierwszy, dużo większy, którego przedstawicielami są fibule A.V serii 8 i 10, trąbkowate typu A.78 i ostrogi grupy II, można datować na rozwiniętą fazę B₂ (= B_{2b})¹¹, zaś

na obszarze środkowoeuropejskiego barbaricum w okresie wpływów rzymskich i we wczesnej fazie okresu wędrówek ludów, „Przegląd Archeologiczny” 1984, t. 31, s. 91–133; t a ż, *Die Gürtelschnallen der Römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, Oxford 1987. Sprzączki z kołcem widelkowatym najliczniej występują w obrębie kultury przeworskiej oraz u zachodnich Bałtów i, jak można sądzić, ich produkcja była równie silnie rozwinięta na obu wymienionych obszarach (patrz: Ma dy d a, *Sprzączki...*, s. 376, mapa 4). W tej sytuacji proveniencja przeworska okazu z Kostolnej przedstawia się znacznie bardziej realnie niż bałtyjska, por. Tej r a l, *K interpretaci...*, s. 199.

⁹ K. Godłowski, *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1970, z. 11, s. 9.

¹⁰ T. Liana, *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*, „Wiadomości Archeologiczne” 1970, t. 35, s. 440.

¹¹ Chronologia wspomnianych fibul grupy A.V s. 8 wymaga kilku słów wyjaśnienia. Inaczej wyglądał rozwój tych form w kulturze wielbarskiej i na terenach nadbałtyckich, inny zaś obraz obserwujemy w kulturze przeworskiej. W pierwszej z wymienionych dwu wielkich kultur niemal wyłącznie występują egzemplarze wykonane z brązu, w drugiej dominowały okazy żelazne. Rozwój typologiczny fibul A.V s. 8 na terenie wielbarskim miał charakter bardziej złożony, a jego konsekwencje znajdują swoje bezpośrednie odzwierciedlenie w datowaniu. I tak, smukłe okazy zbliżone do typów A.120–121 łączy się z podfazą B_{2a}, trochę bardziej typologicznie rozwinięte (mniej więcej do typu A.127) „wchodzą” w zakres podfazy B_{2b}, a szerokie zapinki A. 128–131, stanowiące ostatni etap rozwoju serii 8, należą do głównych wyznaczników tzw. „baroku wielbarskiego” a więc faz B_{2c} i B₂/C₁ (R. Wołagiewicz, *Zagadnienie stylu wczesnorzymskiego w kulturze wielbarskiej*, *Studia Archaeologica Pomeranica*, Koszalin 1974, s. 135 i n., ryc. 1; tenże, *Kultura wielbarska – problemy interpretacji etnicznej*, [w:] *Problemy kultury wielbarskiej*, Słupsk 1981, ryc. 1). W kulturze przeworskiej oraz strefach jej wpływów ma miejsce nieco odmienna sytuacja; tutaj fibule z grzebykiem na główce charakteryzuje znacznie węższy horyzont czasowy, ograniczony zasadniczo do rozwiniętej fazy B₂ (G o d ł o w s k i, *Północni barbarzyńcy...*, s. 62–63). Tylko bardzo nieliczne egzemplarze A.V s. 8 przeżywają się jeszcze w fazie B₂/C₁, o czym świadczy kilka przypadków ich korelacji z fibulami grup VI i VII oraz okazami typu A.43. Trzeba jednak zaznaczyć, iż owe najpóźniej datowane fibule A.V s. 8 wcale nie muszą odznaczać się szczególnie dojrzałymi cechami typologicznymi, a przeciwnie, bywają często całkiem smukłe. Osobno należy potraktować zapinki typu A.129, formalnie zaliczane również do 8 serii grupy V. Kabłąk fibul tego typu wykonywano zawsze

drugi – mniejszy – reprezentowany głównie przez zapinki typów A.43 i A.41 przypada już na fazę B₂/C₁¹². W wypracowanym przez K. Godłowskiego¹³ ujęciu chronologii absolutnej materiałów przeworskich początek omawianego horyzontu (zbieżny z dolną granicą podfazy B_{2b}) odpowiadałby mniej więcej przełomowi lat 110/120 n.e., a jego schyłek, pokrywający się z górną granicą fazy B₂/C₁, przypadałby na około 200 r.n.e. Całkiem odmienne zdanie w tej kwestii prezentuje J. Tejral¹⁴, który także inaczej ujmując genezę zjawisk kulturowych warunkujących obecność przedmiotów pochodzenia północnego w markomańsko-kwadzkiej kulturze Moraw, zachodniej Słowacji i Północno-wschodniej Austrii. Autor ten wyróżnił dwie „fale wpływów północnych”; pierwszą o charakterze jednorodnym, wywodzącą się z obszaru kultury przeworskiej (z jej południowej i zachodniej części) i drugą – zróżnicowaną pod względem treści kulturowych, złożoną z elementów wielbarskich, wschodnioprzeworskich, a nawet zachodniobałtyjskich „przetworzonych przez kulturę przeworską”¹⁵. Pierwszą falę, reprezentowaną głównie przez żelazne zapinki grupy V, umieścił w młodszym odcinku fazy B₂, równoznacznym – jego zdaniem – z trzecią ćwiercią II w.; drugą zaś – z przewodnimi zabytkami w postaci różnego rodzaju form wykonanych z brązu (a więc jakoby wielbarskich; np. ostróg czy fibul typu A.41) – połączył z fazą B₂/C₁, którą datował na ostatnią ćwierć lub wręcz ostatnie dwudziestolecie II w. n.e.¹⁶ Krytykę tej późnej chronologii przeprowadził K. Godłowski¹⁷, do

z brązu, a poza tym ich chronologia wiąże się już zdecydowanie z fazą B₂/C₁. Wynika to z faktu, iż egzemplarze typu A.129 występują m. in. na cmentarzyskach, dla których wymieniona faza stanowi *terminus a quo* (np. Opatów i Drochlin, woj. Częstochowa, oraz Spiczyn, woj. Konin).

¹² Szczegółową analizę chronologiczną zapinek typu A.43 oraz niektórych odmian typu A.41 przeprowadziłem ostatnio w dwóch następujących artykułach: M. Olędzki, *Die Fibeln vom Typ Almgren 43 als Zeugnisse für die Anwesenheit eingewandelter Viktovalen im mittleren Donaauraum*, „Prähistorische Zeitschrift” 1992, t. 67, s. 96–97; tenże, *Uwagi o niektórych odmianach fibul kapturkowych serii wschodniej jako przyczynek do problematyki kwalifikacji kulturowej wschodnich obszarów kultury przeworskiej*, „Przegląd Archeologiczny” 1992, t. 40, s. 59–63. Datowanie wymienionych fibul, tj. typów A.41 i A.43, obejmuje sam schyłek fazy B₂ i całą fazę B₂/C₁.

¹³ Godłowski, *The Chronology...*, s. 10–27, 101–111; tenże, *Północni barbarzyńcy...*, s. 48–80.

¹⁴ Tejral, *K interpretaci...*, s. 202–203, 211; tenże, *Přispěvek...*, s. 72–74; tenże, *Mähren...*, s. 108.

¹⁵ Tejral, *K interpretaci...*, s. 201–203, 211.

¹⁶ Tejral, *K interpretaci...*, s. 202, 211; tenże, *Přispěvek...*, s. 29; tenże, *Mähren...*, s. 108.

¹⁷ Godłowski, *Północni barbarzyńcy...*, s. 59–69. Ostatnio jednak wymieniony autor (K. Godłowski, *Die Chronologie der jüngeren und späten Kaiserzeit in den Gebieten südlich der Sudeten und Karpaten*, [w:] *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter*, Kraków 1992, s. 49) zaczyna przychylić się do późnej chronologii J. Tejrała, opierając swój sąd na podanej przez tegoż informacji (Tejral, *Mähren...*, s. 102), że zaobserwowane na morawskich osadach warstwy zniszczeń, które można by kojarzyć

którego szczegółowej argumentacji odsyłam zainteresowanego czytelnika. Ze swojej strony jedynie dodam, iż systemowi datowania J. Tejrąla można zarzucić błąd natury metodycznej, polegający na zastosowaniu wobec naddunajskich materiałów przeworskich odmiennego ujęcia chronologicznego niż to, które zostało wypracowane dla przeworskiego kręgu kulturowego w ramach jego macierzystego obszaru¹⁸. Inną sprawą, z którą nie można się zgodzić, jest podział na dwie różniące się między sobą „fale wpływów” idących z północy, a szczególnie przypisywanie strukturalnej heterogeniczności młodszej z nich. Jak już wspomniałem, miały się w niej – zdaniem J. Tejrąla – uwidaczniać wątki wielbarskie i wschodnioprzeworskie. Obecność tych ostatnich możemy od razu wyeliminować, ponieważ w okresie na jaki datowana jest „druga fala” (bez względu na różnice systemów chronologicznych) nie istnieje już wschodnioprzeworska (zawiślańska) subprowincja kulturowa, obszar ten bowiem u schyłku fazy B₂ został wchłonięty przez kulturę wielbarską. Szerszego komentarza wymaga sugerowany udział w owej „drugiej fali” elementu wielbarskiego. Niezbyt liczna grupa przedmiotów z brązu stojących do naszej dyspozycji (jak np. ostrogi grupy III czy fibule kapturkowe typów A.38-39 i A.41) nie miała najprawdopodobniej żadnych związków z terytorium kultury wielbarskiej. Ostrogi grupy III należą na obszarze kultury wielbarskiej do znalezisk bardzo rzadkich, częściej natomiast występują w obrębie kultury przeworskiej, gdzie trafiają się także (choć zupełnie sporadycznie) okazy wykonane z brązu. W wypadku zapinek typu A.41, znalezionych na analizowanym terenie, można mieć całkowitą pewność wynikającą z oceny cech stylistycznych (np. posiadania przez nie wąskiego

z wojnami markomańskimi, wystąpiły w kontekście materiałów fazy B₂, a nie – jakby się należało spodziewać – fazy B₂/C₁. Kruchość powyższej argumentacji wynika z całkowitego braku określenia skali i charakteru wspomnianych zniszczeń, bądź jakichkolwiek innych przesłanek, które pozwoliłyby je odnieść – w sposób bezsporny – do wydarzeń wojen markomańskich. Tymczasem nowo opublikowane materiały (J. Rajtár, *Das Holz – Erde – Lager aus der Zeit der Markomannenkriege in Iža*, [w:] *Probleme der relativen und absoluten Chronologie...*, s. 149–170) potwierdzają raczej tradycyjne – dotychczas stosowane – ujęcie chronologiczne fazy B₂/C₁. Pochodzą one z rzymskiego obozu wojskowego – co istotne – odkrytego w obrębie rozpatrywanego przez nas obszaru (w miejscowości Iža położonej na lewym brzegu Dunaju, nieco na wschód od ujścia Wagu). Chronologia absolutna obiektu posiada bardzo wąskie ramy i przypada dokładnie na okres wojen markomańskich. Wśród odkrytych materiałów, głównie rzecz jasna proveniencji rzymskiej, wystąpiły także przedmioty typowo „germańskie” (Rajtár, *Das Holz – Erde...*, s. 162, ryc. 20), a nawet takie, które odznaczają się stylistyką przeworską (m. in. ostroga grupy III wg K. Godłowskiego i fibula typu A.148). Najmłodsze z owych przedmiotów reprezentują klasyczne formy fazy B₂/C₁ (np. fibule: A VII s. 1 i A.95, oraz wspomniana ostroga grupy III) stanowiąc dostateczny dowód na to, że początek tej fazy przypada na obszarach środkowodunajskich co najmniej na lata siedemdziesiąte II w.

¹⁸ Godłowski, *The Chronology...*, s. 10–27, 101–111.

zakończenia nóżki), że wywodzą się one z warsztatów przeworskich¹⁹. Dla przykładu, najlepiej zachowany egzemplarz typu A.41 z Charlic (rys. 2l) wykonano z dwóch surowców – brązu i żelaza, która to właściwość przesądza kwestię jego przeworskiej proveniencji. Inne typowo przeworskie zapinki wytwarzane również z dwóch surowców – brązu (kabłak) i żelaza (tuleja, sprężyna, igła) – to fibule typu A.43 (rys. 2k), które nad środkowym Dunajem występują stosunkowo licznie, tworząc tam wyraźnie wyodrębniające się skupisko (rys. 5). Wymienione formy wbrew zdaniu J. Tejrala²⁰ nie wywodzą się z obszarów wschodnio-przeworskich, ale przeciwnie – z zachodniej partii tej kultury, a konkretnie z terenów dorzeczy Warty i Prosn²¹. Mniej więcej z tego samego regionu pochodzą także bardzo charakterystyczne (dzięki wykonanemu w kabłaku prostokątnemu otworkowi) brązowe fibule typu A.129 (rys. 4; zob. także przyp. 11). Wprawdzie na terytorium markomańsko-kwadzkim zarejestrowano dotychczas tylko jedną tego rodzaju zapinkę (znalezisko luźne z germańskiej osady w Drösing, Bez. Gänserndorf, Dolna Austria), ale jej znaczenie podnosi okoliczność odkrycia kilku innych analogicznych egzemplarzy na obszarach sąsiednich. Znaleziska fibul typu A.129 pochodzą np. z Pannonii (Aquincum) i Dacji (Porolissum) oraz znad środkowej Cisy (z cmentarzyska kurhanowego w Hortobágy-Poroshát). Omawiane zapinki posłużyły J. Tejralowi²² jako przykład oddziaływań zachodniobałtyjskich, które za pośrednictwem kultury przeworskiej miały jakoby docierać na południe. Przytoczonemu pogładowi zaprzecza mapa rozprzestrzenienia tychże fibul (rys. 4), sugerująca raczej ich przeworską, a dokładniej zachodnioprzeworską genezę.

Żeby dać pełny obraz sytuacji nie można pominąć, bardzo interesującego i rzeczywiście eklektycznego pod względem treści kulturowych, pochówek z miejscowości Wulzeshofen²³. Zawierał on m. in. dwie bardzo zniszczone fibule żelazne; pierwszą należącą prawdopodobnie do grupy A.V s. 8 (wariant późny) i drugą zaliczoną przez E. Beningera²⁴ do grupy A.V s. 12. W zespole odkryto również srebrną szpilę z ozdobnym złotym łebkiem kształtu gruszkowatego – typ 108 wg B. Beckmanna²⁵ oraz złotą bransoletę żmijowatą,

¹⁹ G. Budynek, M. Olędzki, *Cmentarzysko ciałopalne ludności kultury wielbarskiej w Grębocinie, woj. toruńskie*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” 1986, t. 35, s. 163–164.

²⁰ Tejral, *K interpretaci...*, s. 200; tenże *Přispěvek...*, s. 41.

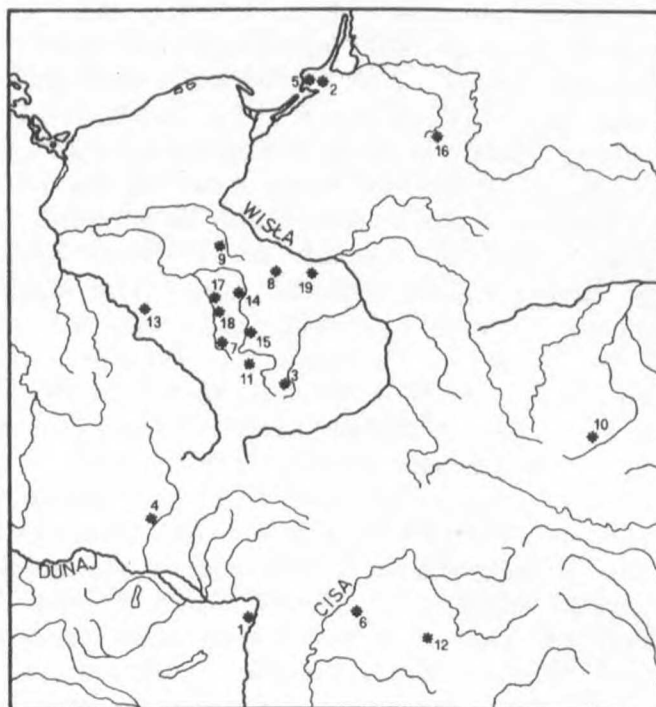
²¹ Olędzki, *Die Fibeln...*, s. 98, ryc. 1 (mapa).

²² Tejral, *K interpretaci...*, s. 199.

²³ E. Beninger, *Zwei germanische Funde von Wulzeshofen in Niederösterreich*, „Wiener Prähistorische Zeitschrift” 1932, t. 19, s. 215–238, rys. 1–10; Tejral, *K interpretaci...*, rys. 4. 1–7.

²⁴ Beninger, *Zwei germanische Funde...*, s. 221, rys. 7.

²⁵ B. Beckmann, *Studien über die Metallnadeln der römischen Kaiserzeit im freien Germanien*, „Saalburg Jahrbuch” 1966, t. 23, s. 34.

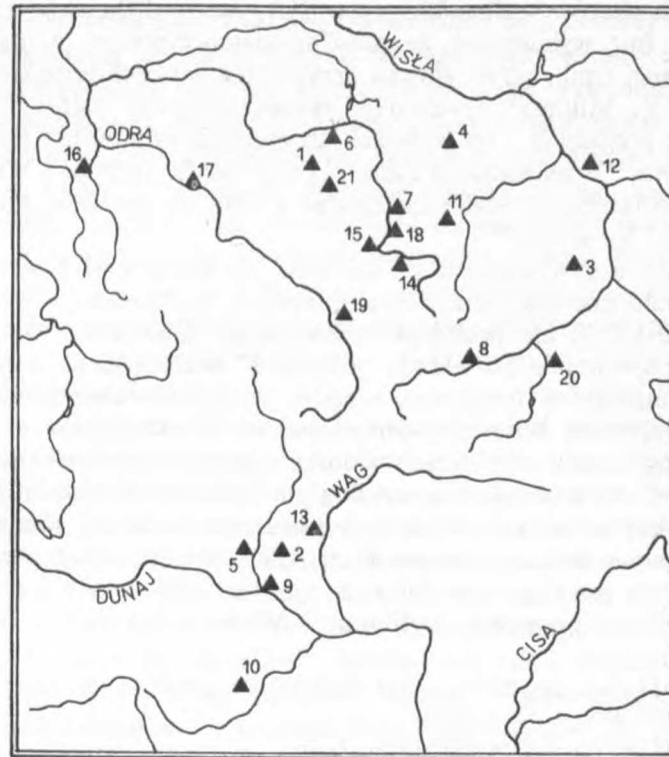

Rys. 4. Mapa rozprzestrzenienia fibul typu A.129

Lista stanowisk: 1 – Aquincum (dziś Budapeszt), Węgry, 2 – Chrystalnoje (dawne Wiekau), rej. Primorsk, Rosja, 3 – Drochlin, woj. Częstochowa, 4 – Drösing, Bez. Gänserndorf, Austria, 5 – Grebity (dawne Grebieten), rej. Primorsk, Rosja, 6 – Hortobágy – Poroshát, Kom. Balmažújváros, Węgry, 7 – Krajanka, woj. Kalisz, 8 – Kutno, woj. Płock, 9 – Lachmirowice, woj. Bydgoszcz, 10 – Lepiesowka, rej. Równe, Ukraina, 11 – Opatów, woj. Częstochowa, 12 – Porolissum (dziś Moigrad), Rumunia, 13 – Rudna Wielka, woj. Leszno, 14 – Spicymierz, woj. Konin, 15 – Strobin, woj. Sieradz, 16 – Szwajcaria, woj. Suwałki, 17 – Tykadłów, woj. Kalisz, 18 – Zadowice, woj. Kalisz, 19 – Żdżarów, woj. Skierniewice

zbliżoną do typu IIIA wg T. Wójcika²⁶. Wymieniona szpila jest zabytkiem typowym dla obszarów nadbałtyckich, szczególnie dla zachodnich wybrzeży tego akwenu (mam na myśli Jutlandię, Mecklemburgię oraz sąsiadujące z tymi regionami wyspy). Mówiąc o bransolecie nie czuję się kompetentny do rozstrzygnięcia o jej proveniencji, tym bardziej, że w kwestii tej wypowiedziało

²⁶ T. Wójcik, *Pomorskie formy bransolet węzowatych z okresu rzymskiego*, „Materiały Zachodniopomorskie” 1978, t. 24, s. 53–55.

Rys. 5. Mapa rozprzestrzenienia fibul typu A.43

Lista stanowisk: 1 – Brzezie, woj. Kalisz, 2 – Čáčov, okr. Senica, Słowacja, 3 – Chmielów Piaskowy, woj. Tarnobrzeg, 4 – Domaradzyn, woj. Łódź, 5 – Jedenspeigen, Bez. Gänsernsdorf, Austria, 6 – Konin, 7 – Konopica, woj. Sieradz, 8 – Kraków – Mogiła, 9 – miejscowość nieznana, z okolicy Bratysławy, Słowacja, 10 – miejscowość nieznana, z okolicy Szombathely (rzymskiej Savarii), Węgry, 11 – Mierzyn, woj. Piotrków Trybunalski, 12 – Oblin, woj. Siedlce, 13 – Očkov, okr. Piešťany, Słowacja, 14 – Opatów, woj. Częstochowa, 15 – Przywóz, woj. Sieradz, 16 – Sadzarzewice, woj. Zielona Góra, 17 – Serby, woj. Legnica, 18 – Strobin, woj. Sieradz, 19 – Tarnów, woj. Opole, 20 – Tarnowiec, woj. Tarnów, 21 – Zadowice, woj. Kalisz

się już liczne grono badaczy prezentując, co prawda, diametralnie różne punkty widzenia. Dla K. Raddatza²⁷ wspomniany zabytek jest pochodzenia prowincjonalnorzymskiego, inni natomiast łączą go z kulturą wielbarską²⁸. Różnorodny skład zespołu grobowego z Wulzeshofen pozwala na dokładne

²⁷ Raddatz, *Der Thorsberger...*, s. 120.

²⁸ Tejral, *Přispěvek...*, s. 50; a także Wójcik, *Pomorskie formy...*, s. 54.

jego wydatowanie; zapinki, szpila oraz bransoleta wskazują zgodnie na schyłek rozwiniętej fazy B₂ i początek fazy B₂/C₁. Podobieństwo stylistyczne bransolety do okazów wielbarskich typu IIIA, bez względu na jej rzeczywiste pochodzenie (nie wykluczone, że prowincjonalnorzymskie), a także forma wzmiankowanej szpili, której główka przypomina wisiorek gruszkowaty typu IIa wg A. V. Müllera²⁹, pozwalają zsynchronizować całość inwentarza z wielbarską podfazą B_{2c}, co w datach absolutnych odpowiada przedziałowi lat 150–175 n.e.³⁰ Przedstawione ujęcie chronologiczne zespołu z Wulzeshofen jest więc w ostatecznym rezultacie zgodne z tym, co wcześniej proponowali E. Beninger i T. Wójcik³¹.

Starano się tutaj wykazać, iż w fazie B₂/C₁ na obszarze Moraw, zachodniej Słowacji i północno-wschodniej Austrii wpływy wielbarskie, a tym bardziej zachodniobałtyjskie, nie posiadają istotniejszego znaczenia. Nie zmieni tej sytuacji fakt ewentualnego udziału „elementu” wielbarskiego w inwentarzu grobu z Wulzeshofen (mającego zupełnie wyjątkowy charakter), a także wystąpienie srebrnej bransolety żmijowatej na cmentarzysku w Kostolnej (patrz Katalog) oraz dwóch złotych wisiorków gruszkowatych na cmentarzysku w Abrahámie³². Można nawet zaryzykować stwierdzenie, że sytuacja w przeworskiej grupie kulturowej nad Dunajem jest analogiczna do tej, jaka ma miejsce na macierzystym obszarze przeworskim, gdzie również od czasu do czasu natrafia się na przedmioty o formach typowo wielbarskich³³, jak wisiorki gruszkowate³⁴ czy bransolety żmijowate³⁵. Warto odnotować, iż stanowiska

²⁹ A. v. Müller, *Die Birnen – und Kugelförmigen Anhänger der älteren römischen Kaiserzeit*, „Offa” 1956, t. 15, s. 96–98.

³⁰ Wałagiewicz, *Kultura wielbarska...*, s. 82.

³¹ Beninger, *Zwei germanische Funde...*, s. 234; Wójcik, *Pomorskie formy...*, s. 55.

³² Kolnik, *Römerzeitliche Gräberfelder...*, s. 73, 74, tabl. LVIII, LIX. Nie wspominam tu o złotej bransolecie z Zohoru, okr. Bratysława, która tak pod względem typologicznym jak i chronologicznym nie wchodzi w zakres naszych zainteresowań. Stylistyka zabytku nie pozwala łączyć go z okazami proveniencji wielbarskiej, poza tym jego chronologia przypada na przełom faz B₁/B₂ lub co najwyżej na początek fazy B₂; patrz: Wójcik, *Pomorskie formy...*, s. 41–45.

³³ W tym wypadku chodzi wyłącznie o sytuację rejestrowaną w fazie B₂/C₁; w podfazie B_{2b} wpływ kultury wielbarskiej na przeworską (zwłaszcza na jej część wschodnią) miał całkowicie odmienną specyfikę, patrz: T. Dąbrowska, *Zmiany kulturowe prawobrzeżnego Mazowsza i Podlasia w okresie wpływów rzymskich*, „Wiadomości Archeologiczne” 1980, t. 45, s. 46–49; taż, *Kultura przeworska a kultura wielbarska na Mazowszu i Podlasiu*, [w:] *Problemy kultury wielbarskiej*, Słupsk 1981, s. 121–122; M. Olędzki, *Chronologia, typologia i rozprzestrzenienie zapinek typu Nadkole*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” 1986, t. 35, s. 145–146.

³⁴ Są to okazy z następujących miejscowości: Stary Zamek, woj. Wrocław (K. Wachowski, *Badania na wielokulturowym stanowisku archeologicznym w Starym Zamku, woj. Wrocław, w 1979 r.*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” 1981, t. 22, s. 51, tabl. XVI); Chmielów Piaskowy, woj. Kielce, grób 39 (materiał nie publikowany); Opatów, woj. Częstochowa, znalezisko luźne (materiał nie publikowany). Informacje o materiałach nie publikowanych zawdzięczam prof. K. Godłowskiemu, któremu składam tą drogą serdeczne wyrazy podziękowania.

³⁵ Na przykład z Kietrza, woj. Opole, grób 1563 (M. Gedl, *Obiekty z okresu wpływów rzymskich na cmentarzysku w Kietrze, woj. Opole*, Scripta Archaeologica, Kraków 1988, s. 152).

z tymi materiałami są też dość daleko odsunięte od granic wielbarskiego kręgu kulturowego.

Reasumując: na interesującym nas terytorium naddunajskim można wydzielić tylko jeden nurt kulturowy wywodzący się z północy – przeworski. Nieporozumieniem jest także przejawianie diachronicznej dwufazowości wpływów północnych; błąd taki wynika ze złudzenia wywołanego istnieniem różnic stylistycznych między wyrobami charakterystycznymi dla fazy B_2 z jednej strony, a formami właściwymi fazie B_2/C_1 – z drugiej. Trzeba zatem przyjąć, że mamy do czynienia wyłącznie z jedną, spójną falą oddziaływań przeworskich, trwającą – jak się wydaje – od początku rozwiniętej fazy B_2 do końca fazy B_2/C_1 ; z tą uwagą, iż w starszym okresie (podfaza B_{2b}) fala ta miała bardziej intensywny charakter, a w młodszym (faza B_2/C_1) – mniej. Ilość zabytków przeworskich na rozpatrywanym obszarze w rozwiniętej fazie B_2 jest bowiem przeciętnie trzykrotnie większa od tej, która przypada na fazę B_2/C_1 (patrz Katalog).

W pracy niniejszej używano dotychczas nie dość precyzyjnych i wieloznacznych określeń w rodzaju „oddziaływania” czy też „wpływy” kultury przeworskiej w rejonie środkowego Dunaju, pora zatem na podjęcie próby zdefiniowania zakresu i znaczenia obecności materiałów przeworskich na omawianym terytorium. Wspomniano już wyżej, że znaleziska te pochodzą ze stanowisk rozmaitego rodzaju (cementarzysk, osad itd.) oraz że pewne typy wyrobów (np. niektóre formy fibul) dzierżą monopol w reprezentowanej przez siebie klasie przedmiotów³⁶. Istotne jest także zwrócenie uwagi na różnorodność funkcjonalną zabytków, którymi dysponujemy. Duża część spośród nich odznacza się cechami tzw. wyznaczników płci – męskiej lub kobiecej. Dowodów na to dostarczają przede wszystkim – choć nie tylko – materiały sepulkralne. Przedmioty związane z pochówkami mężczyzn to w naszym przypadku, znane z kilku odkryć, ostrogi i kilka egzemplarzy uzbrojenia. Groby kobiece, w sposób pewny, oznaczone są przez: metalowe elementy szkatulek (w analizowanym materiale są to głównie klucze), różnego rodzaju wisiorki (torebkowate, kapsułkowate, wiaderkowate), wszystkie typy fibul kapturkowatych oraz zapewne również przez fibule A.V s. 8, przynajmniej te, które występują w tzw. „garniturach”³⁷. Obecność obu płci jest więc stosunkowo dobrze udokumentowana; utwierdza to w przekonaniu, że mamy do czynienia z populacją cechującą się pełnią podziału naturalnego,

i trzy okazy publikowane przez E. Kaszewską, *Bransolety żmijowate w Polsce środkowej*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi” 1987, Seria archeologiczna, t. 34, s. 117–124; z Szarowa i Chajewa, woj. Sieradz oraz z Ciebiowic Dużych, woj. Piotrków Tryb.

³⁶ Godłowski, *Północni barbarzyńcy...*, s. 59–60.

³⁷ M. Mączyńska, *Das Frauentrachtzubehör des mittel- und osteuropäischen Barbaricum in der römischen Kaiserzeit*, Kraków 1989, s. 58–60.

a nie jedynie z jakąś jej częścią, np. grupą wojowników – najeźdźców albo grupą kobiet – małżonek (połączonych mariażem z męskimi przedstawicielami Markomanów bądź Kwadów).

J. Ternal³⁸ nie negował co prawda możliwości napływu z północy niewielkich grup ludzkich, przede wszystkim jednak uwypuklał aspekt materialnego oddziaływania kultury przeworskiej na markomańsko-kwadzki krąg kulturowy. Omówione w niniejszej pracy przedmioty przeworskie traktował po części jako wykonane na miejscu (pod wpływem inspiracji z północy) lub jako efekt międzyplemiennej wymiany towarowej. Takie postawienie sprawy nie wydaje się słuszne; przeczy temu rodzaj materiałów, którymi rozporządzamy. Trudno sobie wyobrazić, żeby przedmiotem wymiany były np. licznie rejestrowane na interesującym nas obszarze (w osadach i na cmentarzyskach) naczynia o typowo przeworskich formach, będące pod względem walorów estetycznych produktami dość przeciętnymi i z samej swojej natury nie bardzo nadającymi się do transportu. Co do innych kategorii wymienionych wyżej zabytków, np. fibul czy elementów pasa, to trudno również przypuszczać, iż mogły mieć one rangę importu. Poza tym przedmioty te, stanowiąc wyposażenie pochówków, z reguły nie występują pojedynczo, ale tworzą typowe dla kultury przeworskiej zestawy i „garnitury” (patrz Katalog). Nie sposób zatem sądzić, żeby zjawisko to, immamentnie związane z kulturą przeworską, miało szansę recepcji w środowisku markomańsko-kwadzkim bez poważnego udziału „przeworskiego” czynnika ludzkiego. Reasumując należy stwierdzić, że nad środkowym Dunajem trzeba liczyć się z obecnością sporej grupy przybyszów z terenu kultury przeworskiej, która pojawiła się tu około przełomu lat 110/120 n.e. i egzystowała w swojej nowej ojczyźnie przez okres niemal stuletni. Jednocześnie przez cały ten czas utrzymywała żywe kontakty z terytorium macierzystym, co potwierdza zsynchronizowanie z rytmem przemian stylistycznych charakteryzujących całość wytwórstwa kultury przeworskiej. Możliwość innego rodzaju mógł stanowić napływ niewielkich grup ludzkich z północy, co jednak, w świetle analizy źródeł pisanych (patrz: przypis oznaczony gwiazdką na s. 49), wydaje się mniej realne. Pod uwagę należy wziąć także wariant pośredni, zakładający przybycie głównej masy osadników „przeworskich” na początku podfazy B_{2b}, a następnie stopniowe „dosiedlanie” rejonu środkowodunajskiego przez ludność przybyłą z północy; zjawisko to nie posiadałoby jednak zbyt dużej skali. Trzeba bowiem odnotować, iż starsza faza osadnictwa naddunajskiego grupy przeworskiej jest znacznie lepiej poświadczona materiałem niż młodsza. Ta ostatnia miała już wyraźnie recesywny charakter. Przyczyn owej sytuacji (tj. wzmiankowanej recesji) należy zapewne upatrywać w wydarzeniach wojen markomańskich (lata 166–180), w których bezpośredniej orbicie

³⁸ Ternal, *Mähren...*, s. 100.

znalazły się analizowane terytoria. Odrębnym zagadnieniem jawi się relacja grupy przeworskiej do miejscowej populacji markomańsko-kwadzkiej. Nie jesteśmy dziś w stanie powiedzieć, na jakich zasadach odbywała się ta koegzystencja, notabene bardzo ścisła, skoro na tych samych obiektach występują materiały obu kultur. Możemy jedynie stwierdzić, że taki stan rzeczy nie koliduje z realiami historycznymi epoki. Źródła pisane poświadczają związki tego rodzaju między różnorodnymi plemionami, niejednokrotnie zupełnie odrębnymi etnicznie. Wystarczy odwołać się do stosunkowo bliskich przykładów. Pierwszy z nich to symbioza alańsko-hasdińska, która – mając z początku postać efemerycznego sojuszu zadzierzgniętego w czasie wspólnej wędrówki na zachód – przerodziła się później, tj. za panowania Guntaryka (brata i poprzednika Genzeryka), w trwałą i ostateczną unię, prowadzącą w efekcie do stopienia się obu nacji w jedną. Drugi przykład posiada metrykę niemal o wiek starszą, prezentując poza tym przebieg zdarzeń mających odmienny finał. Rzeczą dotyczy sarmackich Argaragantów oraz ludu Wiktowalów, najprawdopodobniej wandalskiego pochodzenia; ci pierwsi wygnani przez swoich sarmackich współziomków uciekli na terytorium należące do Wiktowali, wśród których spędzili blisko ćwierć wieku. Jednak po tym okresie drogi obu plemion rozeszły się, tzn. Argaraganci powrócili do swoich dawnych siedzib³⁹. Czy w tych oraz im podobnych sytuacjach „barbarzyńcy” mieli za wzór rzymski system kwaterunkowy (tzw. *hospitalitas*)? Kwestia ta wydaje się wątpliwa. Pomijając wszelkie względy wynikające z różnic strukturalnych między Imperium Romanum a Barbaricum, należy zwrócić uwagę na późną promulgację samego aktu prawnego regulującego ów system. Normowała go ustawa cesarzy Honoriusza i Arkadiusza z roku 398⁴⁰, podczas gdy część interesujących nas przykładów współzasiedlania jednego terytorium przez różnoplemienne grupy „barbarzyńców” dotyczy okresów niejednokrotnie dużo starszych. Nie będzie więc chyba błędem jeżeli przyjmiemy możliwość samodzielnego i niezależnego wypracowania przez ludy „barbarzyńskie” reguł i norm określających zróżnicowane formy ich wzajemnego współżycia.

Osadnictwo przeworskie na terenach markomańsko-kwadzkich (rys. 1) ma charakter, ogólnie rzecz biorąc, rozproszony i mało intensywny. Całkowicie odmiennego typu jest inna grupa przeworska (znajdująca się również poza obszarem macierzystym), której materiały występują nad górną Cisą⁴¹. Jej

³⁹ Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum libri qui supersunt*, XVII, 12, 18–20 oraz uzupełnienie do kroniki Euzebiusza pióra św. Hieronima (Hieronimus, *Chronicon*) wyd. R. Helm, Berlin 1956, s. 233.

⁴⁰ *Codex Theodosianus* VII, 8, 5.

⁴¹ Np. B. v. Richthofen, *Zur Vorgeschichte der Ostgermanen*, „Wiener Prähistorische Zeitschrift” 1932, t. 19, s. 127–144; J. Pastor, *Sídliško v Košťanoch*, „Archéologické Rozhledy” 1962, t. 14, s. 625–650; M. Lamiová-Schmiedlová, *Römerzeitliche siedlungskeramik in*

osadnictwo cechuje duża zwartość i jednolitość, jak również wyłączność posiadania własnego, dość dużego terytorium. Odmienna jest także chronologia obu grup; zasiedlenie dorzecza górnej Cisy rozpoczyna się później (schyłek fazy B₂), później też – i to znacznie – następuje jego zmierzch (wraz z początkiem okresu wędrówek ludów⁴²). Opierając się na źródłach pisanych uważa się, iż reprezentantami enklawy przeworskiej z pogranicza słowacko-ukraińsko-rumuńsko-węgierskiego byli wandalscy Hasdingowie, którzy do swoich nowych siedzib nad Cisą przybyli z północy (zapewne przełęczami Beskidu Niskiego) na początku lat siedemdziesiątych II wieku⁴³. Do wędrówki skłoniła ich najprawdopodobniej ekspansja gocka, dla której terytorium wyjściowe mogła stanowić ziemia chełmińska⁴⁴, zaś punktem docelowym miało się stać Jordanesowe Oium. Efekt tych przemieszczeń etnicznych z drugiej połowy II w. n.e. jest najlepiej widoczny na terenach położonych na wschód od środkowego biegu Wisły, gdzie dokonała się całkowita zmiana oblicza kulturowego – z przeworskiego na wielbarskie. Okoliczności te sugerują wcześniejszy pobyt Hasdingów na obszarach wschodniej lub północno-wschodniej części kultury przeworskiej⁴⁵. Z zupełnie innego kierunku musiały przybyć grupy ludności przeworskiej nad środkowy Dunaj. Wśród przedmiotów spotykanych na Morawach i w zachodniej Słowacji w ogóle nie pojawiają się formy typowe dla wschodnioprzeworskiej subprovincji kulturowej, a teoretycznie mogłyby takie występować, ponieważ horyzont zabytków „rozwinętej” fazy B₂ jest tu obficie reprezentowany. Zabytków „wschodnioprzeworskich” nie widzimy wprawdzie również w grupie naddisańskiej, co po części może wynikać z kiepskiego stanu badań, ale głównie z faktu, iż grupa ta ukształtowała się dopiero pod koniec fazy B₂, dla której nie dysponujemy już tak ewidentnymi wyróżnikami cech „wschodnioprzeworskich”, jak to miało miejsce wcześniej. Zabytki najczęściej spotykane w inwentarzach zespołów skupiska naddunajskiego, takie jak zapinki A.V s. 8 i 10, kapturkowe typów A.43 i A.41, a z innych form np. końcówki

der Ostslovaiei, „Slovenská Archeológia” 1969, t. 17, z. 2, s. 403–501; S. Dumitrașcu, T. Bader, *Așezarea Dacilor Liberi de la mediașul Aurit*, Satu Mare 1967; V. G. Kotigoroško, *Kurgan pierwoj połowiny III w. n.e. u s. Bratovo*, „Sowietskaja Archeologija” 1979, z. 2, s. 153–163; D. Csallány, *Das Land der Wandeln im Karpatenbecken*, [w:] *Acts du VIIIe Congres International des Sciences Prehistorique et Protohistorique*, t. 13, Beograd 1973, s. 295–298; Godłowski, *Północni barbarzyńcy...*, s. 56–59, ryc. 2 (mapa).

⁴² Patrz przyp. 41.

⁴³ E. Beniger, *Die Südausbreitung der Einsprossenfibel*, „Sudeta” 1934, t. 10, s. 93, ryc. 1 (mapa); L. Schmidt, *Geschichte der Wandalen*, München 1942, s. 7; H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. 1, Warszawa 1964, s. 249; T. Kolnik, *Preh'ad a stav badania o dobe rimskej a stáhoani národov*, „Slovenská Archeológia” 1971, t. 19, s. 525; Godłowski, *Przemiany...*, s. 146–147.

⁴⁴ Godłowski, *Przemiany...*, s. 66, 145.

⁴⁵ Schmidt, *Geschichte...*, s. 6.

pasa zakończone tarczką typu JI⁴⁶ oraz ostrogi grupy III⁴⁷, wskazują zgodnie na zachodnią i centralną część kultury przeworskiej, a ściślej dorzecza górnej Odry i górnej Warty, jako na ten region, z którego mogły wyjść grupy ludności kierującej się nad środkowy Dunaj (Katalog oraz rys. 3–5). Jednocześnie dość jasno zaczyna się rysować trasa ich wędrówki; wszystko przemawia za tym, iż prowadziła ona przez Bramę Morawską, gwarantującą najdogodniejsze połączenie między wymienionymi obszarami.

KATALOG

Materiały kultury przeworskiej odkryte na obszarze markomańsko-kwadzkiego kręgu kulturowego⁴⁸

Czechy (Morawy)

1. Blázovce, okr. Brno – venkov (osada). Znaleźisko luźne: czarka typu VI/2 wg T. Liany⁴⁹.
2. Chvalkovice na Hané, okr. Vyškov (pojedynczy pochówek). Grób ciałopalny: końcówka pasa typu JI wg K. Raddatza⁵⁰, żelazna; dwa grotły włóczni, żelazne; grot oszczepu, żelazny; nożyce żelazne; nóż żelazny.
3. Chrlice, okr. Brno – venkov (osada). Znaleźisko luźne: fibula typu A.41, kabłąk brązowy, sprężyna i igła, żelazne.
4. Hevlin, okr. Znojmo (cmentarzysko). Grób popielnicowy nr 6: dwie fibule grupy A.V s. 8, żelazne.
5. Jaroslavice, okr. Znojmo (cmentarzysko?). Znaleźisko luźne (?): ostroga grupy III wg K. Godłowskiego⁵¹, brązowa.
6. Ladná, okr. Břeclav (osada). Znaleźisko z obiektu mieszkalnego: fibula grupy A.V s. 8, żelazna, inkrustowana srebrem.
7. Lehotice, okr. Kroměříž (cmentarzysko). Znaleźisko luźne (?): ostroga grupy III wg K. Godłowskiego⁵², brązowa.

⁴⁶ Raddatz, *Der Thorsberger...*, s. 89; Madyda, *Sprzeczki...*, mapa 6.

⁴⁷ Godłowski, *The Chronology...*, tabl. XXII.

⁴⁸ Katalog oparto na następujących pracach: Tejral, *K interpretaci...*, *passim*; tenże, *Mähren...*, *passim*; Kolník, *Pohřebisko...*, *passim*; tenże, *Römerzeitliche Gräberfelder...*, *passim*; dwie pierwsze uwzględniają znaleziska morawskie i austriackie, a pozostałe – słowackie. W celu uniknięcia wielokrotnych powtórzeń zaniechano dalszego cytowania wymienionych publikacji pod kolejnymi pozycjami katalogu.

⁴⁹ Liana, *Chronologia...*, s. 440.

⁵⁰ Raddatz, *Der Thorsberger...*, s. 89.

⁵¹ Godłowski, *The Chronology...*, s. 9.

⁵² Tamże, s. 9.

8. Mikulov, okr. Břeclav (cmentarzysko). Grób popielnicowy nr 4: fragmenty popielnicy; dwie fibule grupy A.V s. 8, żelazne, inkrustowane srebrem; fibula typu A.78, żelazna, inkrustowana srebrem; fibula typu A.99/100, żelazna; fragmenty naczyń brązowych; nożyce żelazne; sprzączka do pasa, brązowa; fragmenty grzebienia. Znaleźzisko luźne: fibula grupy A.V s. 8, żelazna.

9. Milovice, okr. Břeclav (osada). Znaleźzisko luźne (?): czarka typu VI/2 wg T. Liany⁵³.

10. Mušov, okr. Břeclav (pojedynczy pochówek). Grób popielnicowy: popielnica; fibula grupy A.V s. 8, żelazna; dwa noże żelazne; klucz z kółkiem do szkatułki, żelazny.

11. Nedakonice, okr. Uherské Hradiště (cmentarzysko). Grób popielnicowy nr 10 (= nr VI/1935): popielnica ostroprofilowana; fibula grupy A.V s. 8, żelazna.

12. Pavlov, okr. Břeclav (osada). Znaleźzisko z jamy: fibula grupy A.V s. 8, żelazna.

13. Šitbořice, okr. Břeclav (cmentarzysko). Grób popielnicowy nr 2: fragment popielnicy; dwie fibule grupy A.V s. 8, żelazne; klucz z kółkiem do szkatułki, żelazny; sprzączka do pasa, wieloczęściowa, prostokątna ze skuwką, żelazna; końcówka pasa typu II wg K. Raddatza⁵⁴, żelazna; nóż żelazny; igła żelazna.

14. Velatice, okr. Brno – venkov (cmentarzysko). Grób jamowy nr 1/1923: dwie fibule grupy A.V s. 8, żelazne; fibula grupy A.V s. 10, żelazna; nóż żelazny; sprzączka do pasa, wieloczęściowa, prostokątna, bez skuwki, żelazna; końcówka pasa typu II wg K. Raddatza⁵⁵, żelazna.

15. Velké Hostěrádky, okr. Břeclav (cmentarzysko). Znaleźzisko luźne: fibula typu A.38/41, brązowa.

Słowacja

16. Abrahám, okr. Galanta (cmentarzysko). Grób popielnicowy nr 16: popielnica typu II/2 wg T. Liany⁵⁶; fibula grupy A.V s. 8, żelazna; fragment klucza do szkatułki, brązowy; grot oszczepu, żelazny; nóż żelazny; sprzączka do pasa, półkolista, bez skuwki, żelazna; sprężyna zamka szkatułki, żelazna. Grób popielnicowy nr 104: fragmenty popielnicy; cztery fibule A.V s. 10, żelazne; nóż żelazny; nożyce żelazne; fragment kościanego grzebienia; kociołek typu 38-40 wg H. J. Eggersa⁵⁷, brązowy. Grób popielnicowy nr 172:

⁵³ Liana, *Chronologia...*, s. 440.

⁵⁴ Raddatz, *Der Thorsberger...*, s. 89.

⁵⁵ Tamże, s. 89.

⁵⁶ Liana, *Chronologia...*, s. 439.

⁵⁷ H. J. Eggers, *Der römische Import im freien Germanien*, Hamburg 1951, tabl. 6, mapa 19.

popielnica; dwa pucharki gliniane; dwie fibule typu A.78, żelazne; końcówka pasa typu JIV₁ wg K. Raddatza⁵⁸, żelazna; drucikowaty naramiennik żelazny; nóż żelazny; szpila żelazna. Grób popielnicowy nr 182: popielnica grupy V wg T. Liany⁵⁹; dwie fibule grupy A.V s. 8, żelazne. Grób popielnicowy nr 193: zniszczona popielnica; trzy fibule grupy A.V s. 8, żelazne; nóż żelazny; sprzączka do pasa, owalna, bez skuwki, żelazna. Znaleźisko luźne: fibula typu A.38-39, brązowa; kabłąk fibuli typu A.41, brązowy.

17. Bešeňov, okr. Nové Zámky (cmentarzysko). Grób popielnicowy „H”: popielnica; fibula grupy A.V s. 10, żelazna; fibula grupy A.V s. 8, żelazna.

18. Čáčov, okr. Senica (pojedynczy pochówek). Grób szkieletowy: fibula typu A.43, brązowa, pokryta srebrną folią; dwie czarki gliniane; trzy wisiorki wiaderkowate, w tym dwa żelazne jeden brązowy; sześć wisiorków torebkowatych, brązowych, posrebrzanych; wisiorek kapsułkowaty, brązowy, posrebrzany; 22 paciorki (marmurowe, bursztynowe, szklane); zawieszka z muszli; as Hadriana; rzymski sygnet brązowy z oczkiem z opalu.

Uwaga. Gdyby nie obecność rzymskich importów, zespół byłby bliźniaczo podobny do inwentarza grobu 1/1925 z Tarnowa, woj. Opole⁶⁰.

19. Kostolná, okr. Galanta (cmentarzysko). Grób popielnicowy nr 47: popielnica grupy V wg T. Liany⁶¹; fibula grupy A.V s. 8, żelazna; sprzączka do pasa, prostokątna, z widelkowatym kolcem, żelazna; nożyce żelazne; srebrna bransoleta żmijowata typu IIIB wg T. Wójcika⁶².

Uwaga. Obyczym, nieprzeworskim elementem zespołu jest jedynie srebrna bransoleta, najprawdopodobniej proveniencji wielbarskiej.

Grób popielnicowy nr 47A: popielnica zniszczona; grzebień kościany typu I wg S. Thomas⁶³; nożyce żelazne; imacz typu 9 wg M. Jahna⁶⁴; żelazny; umbo typu 7a wg M. Jahna⁶⁵, odmiana 2 wg T. Liany⁶⁶, żelazne.

20. Miejscowość nieznana, prawdopodobnie z okolicy Bratysławy. Znaleźisko luźne: fibula typu A.43, brązowa.

21. Očkov, okr. Piešťany (cmentarzysko). Grób popielnicowy nr 59: popielnica grupy V wg T. Liany⁶⁷; fibula typu A.41, brązowa. Znaleźisko luźne: silnie zniszczona fibula typu A.43, brązowa.

⁵⁸ Raddatz, *Der Thorsberger...*, s. 89.

⁵⁹ Liana, *Chronologia...*, s. 439.

⁶⁰ K. Godłowski, L. Szadkowska, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Tarnowie, powiat Opole*, „Opolski Rocznik Muzealny” 1972, t. 5, s. 12, tabl. II.

⁶¹ Liana, *Chronologia...*, s. 439.

⁶² Wójcik, *Pomorskie formy...*, s. 55–58.

⁶³ S. Thomas, *Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit*, „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege” 1960, t. 8, s. 92–94.

⁶⁴ M. Jahn, *Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit etwa von 700 v. Chr. bis 200 n. Chr.*, Würzburg 1916, s. 189.

⁶⁵ Tamże, tabl. III.

⁶⁶ Liana, *Chronologia...*, s. 451–452.

⁶⁷ Tamże, s. 439.

22. Záhorská Bystrica, okr. Bratislava-videk (cmentarzysko). Grób popielnicowy: popielnica grupy V wg T. Liany⁶⁸; wisiołek wiaderkowaty, żelazny; paciorek alabastrowy; zawieszka brązowa.

23. Závod, okr. Senica (cmentarzysko). Grób (zniszczony, ciałopalny): dwie fibule grupy A.V s. 8, żelazne.

Austria

24. Baumgarten nad Morawą, Bez. Gänserndorf (pojedynczy pochówek). Grób jamowy: ostroga grupy II wg K. Godłowskiego⁶⁹, żelazna; fragment czerpaka, brązowy; wisiołek kulisty, żelazny.

25. Drösing, Bez. Gänserndorf (osada). Znaleźisko luźne: fibula typu A.129, brązowa.

26. Eggenburg, Bez. Horn (cmentarzysko). Znaleźisko luźne (?): czarka typu VI/2 wg T. Liany⁷⁰.

27. Jedenspeigen, Bez. Gänserndorf (osada). Znaleźisko luźne: fibula zbliżona do typu A.43, brązowa.

28. Mistelbach – Siechenhausen (cmentarzysko). Grób szkieletowy: dwie czarki typu VI/2 wg T. Liany⁷¹; czerpak typu 162 wg H. J. Eggersa⁷², brązowy.

29. Pillichsdorf, Bez. Wolkersdorf (cmentarzysko). Materiał ze zniszczonego grobu (lub grobów): popielnica typu II/2 wg T. Liany⁷³; grot włóczni, żelazny; klucz do zamka szkatułki, żelazny.

30. Wulzeshofen, Bez. Laa nad Dyją (pojedynczy pochówek). Grób jamowy: dwie zniszczone fibule grupy A.V; jedna s. 8, druga prawdopodobnie s. 12, żelazne; szpila typu 108 wg B. Beckmanna⁷⁴, trzonek srebrny, łebek złoty; złota bransoleta żmijowata zbliżona do typu IIIA wg T. Wójcika⁷⁵.

Uwaga. Zespół ma kulturowo przemieszany charakter, proveniencji przeworskiej są zapewne tylko zapinki żelazne.

Instytut Archeologii
Uniwersytetu Łódzkiego

⁶⁸ Tamże, s. 439.

⁶⁹ Godłowski, *The Chronology...*, s. 9.

⁷⁰ Liana, *Chronologia...*, s. 440.

⁷¹ Tamże, s. 440.

⁷² Eggers, *Der römische Import...*, tabl. 13, mapa 47.

⁷³ Liana, *Chronologia...*, s. 439.

⁷⁴ Beckmann, *Studien...*, s. 34.

⁷⁵ Wójcik, *Pomorskie formy...*, s. 53–55.

Marek Olędzki

THE DANUBIAN GROUP OF THE PRZEWORSK CULTURE IN THE LIGHT OF ARCHAEOLOGICAL MATERIAL

A considerable part of the materials of the Macromannic-Quadian culture circle, dated to the second century AD, can be unquestionably linked with the Przeworsk culture. Finds of Przeworsk character (Fig. 2) occur mainly in Moravia and in lesser numbers in southwestern Slovakia and north-eastern Austria (Fig. 1). Their presence in the areas in question has so far been interpreted (cf. footnote 1) as a result of far-flung intertribal exchange or as an effect of local (Marcomannic-Quadian) production inspired by Przeworsk models.

According to this author, such interpretation is contradicted by the character and kind of the artifacts in question. Most of them (pottery, fibulae, spurs or parts of belts) are distinguished neither by the material they were made of nor by their esthetic qualities and thus they do not have attributes usually linked with „imports”. This concerns primarily pottery which is average and by its very nature not transportable. Moreover, the Przeworsk finds occurring in graves (cf. catalogue) form definite sets which are peculiar to the Przeworsk culture alone. From all this it seems reasonable to infer that the occurrence of the above mentioned artifacts on the Middle Danube could not have taken place without the participation of the „Przeworsk” human factor. Accordingly, the presence in the area in question of a considerable group of newcomers from beyond the Sudeten-Carpathian Mountains should be taken into account. The earliest Przeworsk materials discovered on the Middle Danube indicate that the newcomers appeared in the first two decades of the 2nd century AD, and stayed in their new homeland at least to the end of that century.

Moreover, it should be noted that the earliest phase of the Danubian settlement of the Przeworsk culture (developed phase B₂ – about 110/120–150/160 AD) is far better documented by archaeological materials than the later phase (phase B₂/C₁ about 150/160–200/210 AD). The latter is distinctly on the wane, this being doubtless due to the Marcomannic wars (166–180 AD), within the orbit of which the areas in question were located.

An attempt is made to answer the question: which area of the Przeworsk culture could the human groups that settled on the Middle Danube have come from? The survey of the categories of finds (eg fibulae – Figs. 3–5, parts of belts, spurs etc.) point fairly clearly to the western and central areas of the Przeworsk culture, and more precisely to the basins of the Upper Odra and Upper Warta as the starting point of the hypothetical migration.